

ХҮНИЙ МӨН ЧАНАРЫН ТУХАЙ МАКС ШЕЛЕРИЙН ҮЗЭЛ

Ж.Отгонбаяр – МУБИС-ийн ТНУС-ийн Философи-дидактикийн тэнхмийн багш

Түлхүүр үг: Философийн антропологи, *метаантропологи, мэдрэхүйн тэмүүлэл, оюун ухаан, оюун санаа, ordo amoris, идеаци, идеацийн хийсвэрлэл, хүний бурханлиг чанар.*

М.Шелер хүний мөн чанарын тухай үзэл санааг ангилжээ. Орчин үеийн философи дахь “антропологи эргэлтийн” нэрт төлөөлөгч Макс Шелер (1874-1928) бол сэрүүн тунгалаг ахуйдаа нэрд гарч хүлээн зөвшөөрөгдсөн гарамгай философичдын нэгэн билээ. Философийн бүхэл бүтэн гурван чиглэл М.Шелерийн бүтээлээс эх авсан нь аксиологи, мэдлэгийн социологи, философийн антропологи юм. М.Шелерийн антропологиогийг биологи тал руу нь татаж авч үздэг судлаачид байдаг ч, энэ нь чухам даа метафизик буюу философийн дэг сургуульд хамаардаг.

Хүнийг бүтээсэн аугаа их хүч түүнд мөнхүү хамгийн том оньсого тавьжээ хэмээн судлаачид тэмдэглэдэг. Энэ бол түүний жинхэнэ мөн чанарын тухай оньсого юм. Энэхүү оньсогыг хүн бүхий л амьдралынхаа туршид, бүхий л түүхийнхээ туршид тайлахыг оролдсоор өнөө үетэй золгосон аж. Цаашид ч тийм байх бололтой. Энд өгүүлэх М.Шелерийн үзэл ч мөнөөх оролдлогуудын нэг нь юм. Харин миний хувьд түүний антропологи үзлийн ертөнцөд хөнгөн аялал хийх нь уншигчдад хүртээмжтэй гэж үзсэний учир үүнийг тэрлэлээ. Энэ бол их сэтгэгчийн үзлийг хоёр чухал бүтээлээр нь дагалдуулан илэрхийлэх гэсэн зөвхөн оролдлого төдий л юм.

Сэтгэлгээний түүхийн явцад хүний мөн чанарын тухай олон янзын үзэл баримтлал буй болсныг М.Шелер үндсэнд нь таван бүлэг санаа болгон товчоолж үзсэн байдаг. Эдгээр санаа өнөө үед ч амьд, содон хэвээр байх агаад одоо хүртэлх антропологиин эрэл хайгуул эдгээр санааны хүрээнд хөгжиж байна гэж тэрбээр үзжээ. Аль нэгэн цаг үед аль нэг санаа давамгайлж, дараа нь нөгөө үзэл ээлж халааг нь авчирсан аж. Харин өнөө үед дээрх санаанууд яг л зэрэгцэн оршиж, хүнийг ойлгох хийгээд судлахад онц чухлаар нөлөөлж байх буюу. М.Шелер энэхүү ангиллаа “Хүн ба түүх”, “Орчлон дахь хүний байр байдал” хэмээх бүтээлдээ хэрхэн томъёолсныг дэлгэрүүлэн авч үзье.

Хүний тухай *анхдагч үзэл санаа* нь сүм хийдийн хүрээнд одоо ч ноёлсоор байдаг шашны сүсэг бишрэл дээр тулгуурласан үзэл юм. Энэхүү үзэл нь еврейн шашин, түүний баримтууд, ялангуяа Хуучин гэрээ, эртний шашинлиг түүх ба Сайн мэдээ гэх мэтийн харилцан нөлөөллийн нарийн төвөгтэй үр дүн ажээ, тухайлбал, хүнийг бүтээсэн тухай, түүний нүгэлийн тухай, нүгэлт хүнийг хоёр язгуур чанар бүхий Бурхан хүн аварсан тухай, үхэшгүй мөнх сэтгэлийн тухай, биеэрээ загалмай болсон тухай, Аймшигт Шүүхийн тухай гэх мэт шид домгууд байдаг. Христос-иудаист чиглэлийн энэхүү антропологи нь “Бурханы хотоос” эхлээд түүхийн тухайн энэ шинэ теологи үзэл баримтлал хүртэл асар их хэмжээний түүхэн зураглалыг буй болгожээ.

Энэхүү шидэт домог хүчирхэг ажгуу. Хүний ухаан санаанд шинжлэх ухааны баримтлал гэхээсээ, эдгээр төсөөлөл илүү хялбар орж ирж, бас үнэмшмээр ч байдаг. Хэрвээ хэн нэгэн энэ бүхэнд догматик байдлаар итгэхгүй байлаа ч, тэр бээр ямартаа ч сүсэг бишрэлийн иймэрхүү элементүүдэд түүхэн байдлаар өгөгдсөн өөрийгөө сэрж мэдрэх үйлээс сэтгэл догдлолын хувьдаа чөлөөлөгдөж бас л чадахгүй. Хүмүүс зуун зуунаар итгэж биширч, тэдний сэтгэлийг олон зуунаар эзэмдэн ноёлж ирсэн эдгээр санаанаас урган гарсан мэдрэмж хийгээд амьдралын хэлбэр нь уг санаануудаас хамаагүй их санаашрал болдог гэнэ.

Хүний тухай хоёр дахь үзэл санаа бол грекчүүдийн бүтээл бөгөөд түүнийг *homo sapiens* хэмээх нэр томъёогоор хамгийн товч байдлаар Анаксагор, Платон, Аристотель нар илэрхийлсэн аж. Амьтан хийгээд ургамалд байдаг элементар эхлэлүүдэд үл хуваагдан задрах тийм өвөрмөц бүтээл ч эхлэл гагцхүү хүнд л заяагдсан аж. Энэ бол оюун ухаан юм. Чухамхүү оюун ухааныхаа ачаар хүн оршин байгаа бүхнийг байгаагаар нь, мөн Бурханыг, ертөнцийг, өөрийгөө таньж мэддэг. Оюун ухааныг ертөнц хийгээд түүндэх эрэмбэ журмыг дахин дахин төрүүлэгч Бурханлиг зүйлийн тухайлсан чиг үүрэг байдлаар авч үздэг. Тийм болохоор:

а/ хүн бурханлиг эхлэл болох оюун ухаантай, бүх байгаль субъектив байдлаар оюун ухааныг агуулж байдаг;

б/ энэ бол ертөнцийг бүрдүүлэн үүсгэж байдаг тэрхүү зүйл мөн, үүнийг онтологи утгаар нь авч үзвэл нэгэн ижил зүйл юм, тийм учраас ертөнцийн тухай танин мэдэхүй нь үнэн байдаг;

в/ Логос байдлаар байгаа энэхүү эхлэл нь санаалаг агуулга аамьдралд хэрэгжүүлэхэд хангалттай хүчтэй бөгөөд хүчирхэг байдаг;

г/ энэхүү эхлэлийг хүн ба амьтанд нийтлэг байдаг бусад бүх чанартай харьцуулахад абсолют шинжтэй.

Аристотелиос Кант хүртэлх бүх философийн антропологи нь эдгээр дөрвөн дүгнэлтэнд шингэж төлөөлөгдсөн хэмээн М.Шелер үзэж байна. Гагцхүү Ф.Ницшегээс эхлэн орчин үеийн философичдын хувьд ертөнцийн дэг журмын үндэс нь оюун ухаан мөн болох тухай санаа илт ойлгомжтой зүйл байхаа больсон гэжээ.

Хүний тухай гурав дахь үзэл санаа нь түүнийг *homofaber* гэж тодорхойлдог бөгөөд хүнд оюун ухаан гэмээр онцгой өвөрмөц чадвар байхыг угаасаа үгүйсгэдэг. Энэ санаа ёсоор бол, хүн ба амьтанд мөн чанарын ялгаа илэрдэггүй, харин зөвхөн төвшний гэмээр ялгарал л байдаг. Хүн бол амьтны л онцгой нэгэн төрөл юм. Оюун санаа бол эпифеномен бөгөөд амьтны ертөнцөд ч үйлчилж байдаг тэдгээр эхлэлийн л идэвхгүй тусгал байдаг. Хүн юуны өмнө оюун ухаанлаг бус амьтан. Харин дур хүслүүдээрээ тодорхойлогддог амьтан юм. Оюун санаа бол ердөө л хүн дүрст сармагчингуудад хэдийнээ байгаа сэтгэцийн дээд чадваруудын цаашдынх нь хөгжил л байдаг. Хүн бол хөдөлмөрийн багаж хэрэглэдэг амьтан, түүний хувьд үг, хэл бол мөн л багаж юм, сэтгэцийн л нарийн багаж юм. Ийм үзэл санаа нь Ж.Ламарк, Ч.Дарвин нарынх бөгөөд сенсуалист, позитивист, прагматик гэх зэрэг олон чиглэлийн төлөөлөгчийг өөртөө нэгтгэдэг ажээ.

Хүний тухай дөрөв дэх санаа бол мянган жилийн хэмээн нэрлэгдсэн түүхийн явц дахь хүний декаденсын /уруудал доройтлын/ тухай үзэл юм. Энэхүү декаденсын шалтгаан нь хүний мөн чанарт нь хийгээд үүсэл гаралд нь байх аж. Хүн гэж юу вэ? гэсэн энгийн асуултанд энэ үзэлийн хүү хариулдаг, тухайлбал, хүн бол дэмий хоосон суррогатуудыг (хэл, багаж зэвсэг гэх мэт) л хөгжүүлэх чадвартай, мэдрэмж чадлаасаа хэтэрхий дээгүүрт наргиж явдаг, амьдрал, түүний үндсэн үнэт зүйлс, хуулиуд, түүний орчлонлог ариун утгыг хулгайлагч оргуул бос уул этгээд юм.

Энэ үзлийн зарим төлөөлөгч хүн бол махчин янзаар амьдрагч сармагчин, ухаалаг бус шунал хүслийг байнга бий болгогч гэнэ. Хүн бол дотоод шүүрлийн чиг үүрэг нь алдарсан дорой буурай сармагчин юм. Хүн бусад ойр төрлийн амьтдаа бодвол хүрээлэн буй ертөнцөд дэндүү муу дасан зохицсон, яагаад гэвэл, эрхтнүүдээ илүү хүчирхэг болгон хөгжүүлж чадахгүй, үүнийгээ багаж зэвсгийн хөгжлөөр нөхдөг. Энд материаллаг бус багаж

болох хэл ч ордог. Иймээс түүний эрхтэн нь ч, мэдрэмж нь ч цааш хөгждөггүй. Оюун ухаан бол үйлдэл хөдөлгөөнийг үгүйсгэгч эрхтнүүдийн л үр дагавар юм.

Хүн бол хөгжлийн төдийгүй, ерөөсөө амьдралын мухардал юм. Хүн бол сэтгэцийн өвчтөн биш боловч бүх энергийг оюун ухаан, уураг тархи ашиглахлаар энэ нь өвчин болдог, хамгийн универсаль амьдралд өвчин түгээгч чиглэл болдог. Хүн уг чанартаа өвчин юм, түүнд зөн совин нь юу хийх хэрэгтэйг, яаж хийхийг санаа авахуйцаар хэлж өгдөггүй болохоор л сэтгэдэг.

Тэрбээр биологийнхоо сул дорой, хүчин мөхөс байдлаас болоод соёл иргэншил, төр, эрх зүй, үйлдвэрлэлийг бүтээжээ. Оюун санаа бол хамгийн дээд үнэт зүйл болох амьдралыг хөнөөгч зарчим болж байна. Оюун санаа хэмээгч бол шулмас, энэ бол ад четгөр юм. Оюун санаа бол амьдрал хийгээд сэтгэлийг хөнөөж сүйтгэхээр тэдгээрт нэвтрэгч шимэгч болой. Хүний түүх бол балрах тавилантай бий болсон төрөл зүйлийн сөнөл мөхлийн үйл явц юм. Соёл иргэншил бүхий орчлон хөгжиж тэлсээр хүсэл зориг хийгээд оюун санааныхаа хязгаарыг давж гарч байна, тэгснээр улам улам жолоодлогогүй болж байна. Үнэнийг хэлэхэд нүгэл хилэнцийн тухай энэхүү санаа нь христос шашны антропологитой маш ойрхон байгаа юм. Ийм үзэл суртал ёсоор бол, хүн өөрөө унаж доройтсон төдийгүй, түүний үүсэл нь энэхүү уналт, амьдралын сүйрэл байсан болой.

Хүний мөн чанарын тухай *тав дахь үзэл санаа* бол Ф.Ницше /1844-1900/, Э.Гартман /1842-1906/ хийгээд бусад зарим сэтгэгчийн атеист антропологи юм. Түүний гол санаа нь дараах байдалтай байна. Бурхан оршин байж болохгүй юм. Тэр тусмаа Бурхан хариуцлага, эрх чөлөө, үүрэг зорилго, хүний ахуйн утга учрын нэрийг барьж, тэдгээрийн төлөө оршин байх ёсгүй. Эрх чөлөөт ёс суртахуунт оршихуй болох бие хүн гагцхүү механик ертөнцөд буюу, ядаж л гэхэд, телеологи бус байдлаар байгуулагдсан ертөнцөд л оршин байж чадна. Бурханы төлөвлөгөөний дагуу зохиогдсон ертөнцөд ёс суртахуунт оршихуй болох хүн нь бие хүнийхээ хувьд устгагдсан байдаг.

Хүнийг учир шалтгаацал, механизм эрхгүй болгодоггүй, харин ч эдгээр нь түүнд санаан оршихуйдаа бодитойгоор бүхэллэг дэг журам байдлаар боловсруулснаа бодит байдалд хэрэгжүүлэх хэрэгсэл өгдөг. Ирээдүйн тухай аливаа урьдаас тодорхойлогдсон байдал нь хүний уг чанарыг сөнөөдөг. Бурханыг үгүйсгэх нь хариуцлагаас бултаж, хүний бие даасан байдал, эрх чөлөөг бууруулж байгаа хэрэг огт биш, харин хариуцлагыг байх ёстой дээд хэмжээнд нь хүргэж байгаа явдал юм. Бурханыг үгүй хийснээр бид өөрсдөө юу биш байгаагаа улам илүү сайн мэднэ, биднийг хүрээлэн байгаа зүйлийг ч илүү сайн мэдэх болно.

Төгсгөлт байдлынх нь хязгаар дахь боломжууд төгсгөлгүй байдал тийш түгэн дэлгэрч буйг сэргэж мэдрэхдээ хүн өөрийнхөө хувьд аугаа их нууц хэвээр үлддэг. Ийм учраас тэрээр нэгж шинжтэй ганц амьтны оршихуйтай тохирдоггүй, харин гагцхүү ертөнцийг бүхэлд нь авч үзсэнтэй тохирох ажгуу. Хүний нэг ч дүр төрх түүний мөн чанартай бүхэлд нь давхцахгүй – хүний юу хийж байгаа нь, тэр юу хийх чадвартай байгаа нь тэр өөрөө юм. Харин энэ утгаар нь авч үзвээс түүнд урьдаас өгөгдсөн ямар ч чадвар үгүй билээ.

М.Шелер хүний ахуйн өвөрмөц чанарын эрэл хайгуул хийжээ. Хүний ахуйн тухай үзлээ Иммануил Кантын метафизикт тулгуурласан хэмээн Шелер өөрөө нотлон айлдсан байдаг. И.Кант “Цэвэр оюун ухааныг шүүн шинжлэхүй” бүтээлдээ гадаад болон дотоод ертөнцийн алив бодот ахуйг эхлээд хүнтэй харьцуулах хэрэгтэй гэж сургасан билээ. Ахуйн бүх хэлбэр хүний ахуйгаас хамаардаг. Тийм учраас философийн антропологиин судалдаг хүний тэрхүү мөн чанарын байгууламжид тулгуурласнаар л юмсын дээд үндсэнд хамаарах

дүгнэлтийг хийж болно хэмээн үзжээ (Шелер М. Философское мировоззрение. - Шелер М. Избранные произведения. М., 1994. С.11).

М.Шелер философийн антропологийн үндсэн зарчмуудаа “Орчлон дахь хүний байр байдал”, “Хүн ба түүх” зэрэг бүтээлүүддээ томъёолжээ. Гэхдээ тэрээр “Ёс зүй дэх формализм ба үнэт зүйлсийн материаллаг ёс зүй”, “Симпатийн мөн чанар ба хэлбэр” болон бусад анх түрүүн нэрд гарсан бүтээлдээ нэгэн чухал санааг дэвшүүлэн тавьсан байдаг. Тэр нь философийн бүх гол асуудлыг хүн гэж юу вэ, ахуй, ертөнц хийгээд Бурханы бүхэллэг нэгдэл дотор тэрээр ямар метафизик байр суурь эзэлж байна вэ гэсэн асуулт руу шилжүүлж болно гэсэн санаа юм.

Философийн антропологийн гол зорилт бол хүний өвөрмөц онцлогууд, бүх үйлдэл болоод үйл хэргүүд, тодруулбал, хэл, нинжин сэтгэл, хэрэгсэл, багаж, эрхзүйн ба эрхийн бус санаанууд, төр, урлаг, шид домог, шашин, шинжлэх ухаан, түүхэн шинж, нийгэмлэг байдал түүний ахуйн бүтцээс хэрхэн урган гардгийг яг таг харуулах явдал юм.

М.Шелерийн үзэж байгаагаар бол, хүн гэдэг нь ахуйн шинж чанарыг хамгаас хялбараар танин мэдэж болох тэрхүү бодот байдал билээ. Бурхны ба хүмүүний бодот байдал нь бат холбоотой. Антропологи нь ахуйн уг чанарыг илрүүлэх чадвартай, *метаантропологи* болох чадамжтай, яагаад гэвэл, хүн бодот байдлын бүх үе шатыг, юуны өмнө, *оюун санааг* өөртөө шингээж авснаар микрокосм болж байдаг. Кантаас хойш метафизик нь космологи шинжтэй биш, гагцхүү метаантропологи байдлаар л оршин байж чадна хэмээн М.Шелер үзсэн ажээ. Энэ нь антропологи метафизиктэй холбосон эвдэршгүй бат холбоог нөхцөлдүүлж байдаг.

“Орчлон дахь хүний байр байдал” хэмээх түүний алдарт бүтээл бол 1929 оны эхээр хэвлүүлэхээр төлөвлөж байсан боловч зохиогч нас барснаар хэвлэгдээгүй тийм нэгэн гол зохиолынх нь хураангуй бичлэг болой. Зохиогч энд үндсэн санаануудаа томъёолсон байх бөгөөд эдгээр нь түгэн тархснаар философи дахь антропологи эргэлтийн тухай ярих болсон билээ.

Түүний үзэл ёсоор, хүн бол үй олон шинжээрээ амьтадтай ойртож, төрөлсөж байдаг амьд оршихуй юм, энэхүү ойртолт нь дэндүү их болохоор хүн өөрийгөө амьтнаас ялгах бүхий л шинэ шинэ томъёоллыг мянга мянган жилээр эрж хайж иржээ. Антропологийн хүчирхэг сэдэл зорилгын нэг нь тийм ялгарлыг зураглахад тэмүүлэх явдал юм. Амьтад хүнээс дайжин зугтаж болох ч тэрээр өөрийгөө болон биднийг ялгадаггүй. Харин хүн өөрийн доторх болон гаднах байгалиас өөрийгөө ялгаж байдаг. Энэ зуурын хил хязгаарыг тууштай тогтоож байдаг байгалийн содон бүтээл бөгөөд найдвартай зөн совинг жолоодлого болгодоггүй, заяа нь орхисон, өөрийгөө халах үйлтэй амьтан юм.

Тэрбээр ерийн байдлаар оршин байдаггүй, тэр өөрийнхөө ахуй руу арагш хаягдсан, өөрөө өөртөө болон бүх оршин байгаагийн ахуйд харьцаж байдаг. Алдагдсан зам жимээ эцэж цуцашгүйгээр эрж хайж байдаг хийгээд өөрийгөө тодорхойлох хэрэгцээнд баригдсан, өөрийгөө урлан бүтээлийн титэм хийгээд байгаа бүх зүйл үг рүү ханддаг тэрхүү орон юм гэж мэдэрдэг амьтан ажгуу.

Хүний оюун санаа нь өөрийнхөө гоц гойд шинжийг тунхаглах, байгалийн бусад аливаа бүтээлээс зай барих, ангид байхын тулд олон тооны хэлбэрийг боловсруулжээ. Хүн антропологи хэрэгцээ болгож байдаг, орчлон дахь орон зайгаа цаг ямагт тодорхойлон өөрийн зорилтыг харж амьдарч байдаг, тэрээр өөрийгөө оршин байгаа зүйлийн бусад бүх салбараас ялгаснаар, мөн нэгдмэл бүхэл рүү, Орчлон руу хамааруулснаар л өөрийгөө ойлгож чаддаг гэсэн нөхцөл байдал нь өөрөө асар их ач холбогдол бүхий антропологи баримт юм.

Амьтдад ямар ч “зоологи” байхгүй, байж ч болохгүй, тэр тусмаа хүмүүс бидэн рүү харьцах тэдний харилцаанд ямар ч антропологи үүсэхгүй. Амьтад хүнийг мэдэж байдаг ч, бусад амьтдын иймэрхүү мэдлэг нь өөрийгөө танин мэдэхүйн эгшин биш юм. Антропологи бол бусад шинжлэх ухаантай зэрэгцээ байрладаг тийм ухаан биш аж. Өөрөөр хэлбэл, гадагш хандсан бүх шинжлэх ухаан хүн өөрөө өөртөө хандах антропологи сонирхолд үндэслэгдэжбайдаг. Антропологийн энэхүү онцгой байр байдал нь хүний оршихуй дахь өөрийн төлөөх уг язгуурын санаа зовнил дээр үндэслэгддэг.

М.Шелер хүн ба амьтны мөн чанарын ялгааг тодорхойлжээ. Тэрбээр хүнийг амьд организмын хөгжлийн дараалалд авч үзсэн байдаг. Тэгэхдээ сэтгэцийн хөгжлийн доод шатыг “мэдрэмж”, “дур хүсэл” хоёр ялгарч амжаагүй байдаг “мэдрэхүйн тэмүүлэл” (Gefuhlsdrang) гэж нэрлэсэн ба энэ нь “ердийн л тийшээ” (жишээ нь, гэрэл рүү), мөн “цаашаа зайлах” гэсэн тэмүүлэл аж, субъектгүй бас объектгүй шаналал бол түүний хоёрхон байдал нь юм. Энэхүү доод шатанд ургамлууд хамаардаг. Амьтдын хувьд дур хүсэл гэж нэрлэж болохуйц тэр зүйл нь ургамлын хувьд зөвхөн өсөлт, үржил рүү тэмүүлдэг, “мэдрэхүйн тэмүүлэлд” багтсан ерөнхий тэмүүлэл байдлаар л илэрдэг. Ургамалд эрхтнээс зарим төв рүү чиглэсэн буцах мэдээлэл байдаггүй гэсэн утгаар түүний амьдрах тэмүүлэл нь “экстатик” шинжтэй. Ургамалд үнэхээр байхгүй зүйл бол мэдээлэх функци юм, харин энэ нь бүх амьтдад байдаг. Тэрээр тэдний өөр хоорондын харилцааг тодорхойлж байдаг. “Амьдралыг тайлбарлах механик байр сууринаас ургамал руу хандахад тун хүндрэлтэй, зоологийн дараалалд төв мэдрэлийн системн нарийсал хөгжилтэй уялдаж түүний тусгайлсан хариу үйлдэх бие даасан байдал ч өсдөг, тийнхүү тодорхой хэмжээгээр амьтны биеийн машинлаг шинж ч нарийсдаг” хэмээн М.Шелер үзжээ.

Амьтад “амьдралын үе шатуудын объектив дараалал дахь” хоёрдугаар үеийг эзэлдэг ба түүнд инстинкт (зөн совин) шинжтэй авир үйлдэл байдаг. Тэд хувь өвөрмөц туршлагын хувьд биш, харин уг чанартаа төрөл зүйлийнхээ хувьд утга холбогдол бүхий нэгэн хэв маягаар давтагддаг нөхцөл байдлуудад л хариу үйлдэл үзүүлдэг. Инстинкт нь амьтад нөхцөл байдалд дадахын тулд хийдэг сорил үйлийн тооноос үл хамаарах авир үйлдлийг илтгэж байдаг. Инстинкт ямагт ямар нэгэн ая хөгийг шинээр олж авахад биш, харин зөвхөн түүний хувилбаруудад л тохирч байдаг.

Инстинкттэй харьцуулахад нэлээд өндөр төвшинг интеллект (оюун ухаан) илтгэж байдаг, тэгэхдээ инстинктэд үл хөдлөх бөгөөд төрөл зүйлд татагдсан шинжтэй байдаг зүйл интеллектэд хөдлөнгө болоод индивидуаль шинжтэй болдог. М.Шелерийн үзэл ёсоор, хүн бол оюун ухаан хийгээд ассоциатив ой тогтоолтын хамгийн дээд хөгжлөөрөө ялгардаг, үлэмж суларч балархайшсан инстиктүүд бүхий сүүн тэжээлтний тийм “пластик хэв маяг” ажээ. Зөн совингоос чөлөөлөгдсөн хийгээд оюун ухааныг санагдуулам дур хүсэл нь дээд хөгжилтэй амьтдад ч илэрч байдаг. Тэрбээр энэ дүгнэлтийг Генериф дахь германы туршилтын станци дээр гайхамшигтай тэвчээр гарган шимпаанзыг олон жил үр бүтээлтэй судалсан Вольфганг Келерийн туршилтад үндэслэсэн байна

Тийнхүү хэрвээ амьтанд интеллекттэй адил зүйл байгаа юм бол тэрээр хүнээс юугаараа ялгарах юм бэ, зөвхөн оюуны хөгжлийн зэрэглэлээр л ялгарах хэрэг үү? Ийм асуулт тавьсан М.Шелер чухамдаа хүн ба амьтан хооронд мөн чанарын ялгаа байдаг бол тэр нь зөвхөн оюун ухааны ялгаа төдий зүйл биш хэмээн үздэг. Нэг хэсэг эрдэмтэд, философичид оюун ухааныг зөвхөн хүнд байлгахыг хүсэхдээ тэдгээрийн хоорондын мөн чанарын ялгааг огт байхгүй газар нь тунхагладаг. Бусад нь, тухайлбал, Ч.Дарвины болон Ж.Ламаркын үзлийг баримтлагч эволюционистууд, хүн ба амьтны хооронд мөн чанарын ялгаа байхыг үгүйсгэдэг, учир нь амьтдад ч оюун ухаан байдаг гэж үзэцгээдэг. Тэдний аль аль нь “тийнхүү ямар ч метафизик ахуйг, мөн хүний ямар ч *метафизикийг*, өөрөөр

хэлбэл, ертөнцийн үндсэд хандах хүний *уг чанарын* ялгах харилцааг мэддэггүй” хэмээн М.Шелер онцлон тэмдэглэсэн нь буй.

Хүнийг хүн болгодог тэрхүү зүйл нь дотоод-психик болоод гадаад-витель талаас авч үзэхэд ч, үгийн өргөн утгаар ярихад ч амьдрал хэмээн нэрлэдэг тэр зүйлийн гадна байдаг. Энэ бол ер нь бүх амьдралд сөрөг зарчим юм. Грекчүүд түүнийг оюун ухаан гэж нэрлэжээ. Харин М.Шелер түүнийг *оюун санаа* гэж нэрлэдэг бөгөөд тэр нь өөртөө оюун ухааныг төдийгүй, мөн сайхан сэтгэл, хайр энэрэл, гэмшил хийгээд хүндлэл дээдлэлийг багтаадаг.

Оюун санаа хэмээх ойлголт дахь гол зүйл нь мэдлэгийн өвөрмөц төрөл юм. Оюун санаалаг амьтны тодорхойлолт руу экзистенциаль шинж бүхий үл хамаарал, эрх чөлөө ордог. Оюун санаалаг амьтан дур хүсэл хийгээд хүрээлэн байгаа ертөнцөд уягдаж татагддаггүй, тэрээр ертөнцөөс, органик зүйлээс, амьдралаас, амьдралд хамаарах бүх зүйлээс, түүний дотор өөрийнхөө оюун ухаанаас *чөлөөтэй байдаг*, тийм амьтанд ертөнц *байдаг*, тэрээр ертөнцөд нээлттэй байдаг. Түүний зүгээс ертөнц хийгээд амьтадтай харьцах харьцааг нь зэрэгцүүлэхэд зарчмын хувьд урвуу юм.

Амьтдад ямар ч оногдхуун байдаггүй, тэд хүрээлэн буй ертөнц рүүгээ зөвхөн экстатик байдлаар багтаж амьдардаг, яг л эмгэн хумс хайрсан бүрхүүлтэйгээ явдаг шиг энэ ертөнцийг амьтан бүтцийн хувьд хаа сайгүй үүрч явдаг. Уг амьтан хүрээлэн буй ертөнцөөс өчүүхэн төдий зай авч даан ч чадахгүй, чухам энэ байдал нь хүрээлэн байгаа зүйлийг ертөнц болгон хувиргадаг.

Харин бусад юмстай учир шалтгааны харилцаанд буй харь гаднын зүйлтэй харилцаж байгаа мэт хүн өөрөө өөртэйгөө, өөрийнхөө бүх физик болон психик аппараттай харилцаж сурдаг, тэр хэмжээгээрээ ч өөрийнх нь психик зохион байгуулалтаас, өөрийнх нь мэдрэмжүүд хийгээд тэдгээрийн босго хязгааруудаас, юмсыг тухайлсан өөрийнх нь хэрэгцээ ба ашиг сонирхлоос үнэхээр үл хамаарах оногдхуун бүхий ертөнцийн дүр төрхийг олж авч чаддаг. “Хүн гагцхүү бие хүн учраас л амьд оршихуй болох *өөрөөсөө дээш* гарч чаддаг, тийнхүү орон зай - цаг хугацааны ертөнцийн *нөгөө талд* байгаа мэт нэгэн төвийг үндэс болгосноор *бүхнийг*, түүний дотор өөрийгөө ч танин мэдэхүйнхээ оногдхуун болгодог” хэмээн М.Шелер үзнэ. Тийм учраас, “хүн бол өөрийгөө болоод ертөнцийг давж гардаг оршихуй” ажээ.

Оюун санааны өвөрмөц үйлдэл бол идеацийн үйлдэл юм, энэ нь аливаа техник шинжтэй интеллектээс бүрэн ялгарагч үйлдэл байдаг. М.Шелерийн үзэж буйгаар бол, идеаци нь ертөнцийн байгууламжийн мөн чанарын хэлбэрүүдийг бидний хийж буй ажиглалтууд болоод индуктив дүгнэлтүүдийн тооноос үл хамааран нэгэн жишээн дээр таньж мэдэх явдал ажээ. Тийм арга замаар олж авсан мэдлэг дараа нь ийм мөн чанар бүхий боломжтой бүх юмсад харьцдаг. Оршихуй ба мөн чанарыг зааглан ялгах энэхүү чадвар нь хүний оюун санааны үндсэн шинжийг бүрдүүлдэг бөгөөд бусад бүх шинжийн үндэс болдог гэдгийг М.Шелер онцолсон байдаг.

Идеаци буюу идеацийн абстракци нь уламжлалт хийсвэрлэлд эрс байдлаар сөрж тавигддаг, түүний тайлбар нь юуны өмнө онтологит хамаарах бөгөөд метафизик утгыг олж авдаг. Идеацийн абстракци бол хүний оюун санааны гүнзгий мөн чанарыг тодорхойлогч үйлдэл юм, энэ нь язгуур чанараараа өдөр тутмын, практик үйл ажиллагаанаас ялгаатай үйлдэл байдаг. Хэрвээ миний гар өвдөөд, энэ өвчнийг яаж илааршуулах вэ гэсэн асуулт гарч буй бол энэ нь позитив шинжлэх ухааны асуудал юм. Гэхдээ энэ өвчнийг ахуйн онтологи язгуурыг нээгч жишээ байдлаар ч авч үзэж болно, тэгээд ертөнцөд зовлон хийгээд өвчин яагаад байдаг, хэрхэн оршин байдаг вэ? гэсэн асуулт тавьж болно.

Идеацийн абстракци бол орон зай - цаг хугацааны ертөнцийн гинж талхинаас сугаран гарч ахуйн мөн чанарын утгыг сайтар мэдэх бололцоог хүнд олгогч үнэмлэхүй зүйл рүү нэвтрэх цонх юм. М.Шелер энэ тухайд нэгэн сонгодог жишээ авсан байдаг л даа. Энэ бол тохиолдлын баримтуудаас эхлэн ертөнцийн бүхлийн мөн чанарын байдлыг олж ухаарсан Буддагийн хандлага байв. Тэрээр нэгэн өвчтэй ядуу хүнийг хараад үүгээр дамжуулан энэ ертөнц өвчин, зовлон хийгээд муу үйлээр гутаагдсан гэдгийг ойлгож чаджээ.

Идеацийн абстракцийн үйлдэл нь феноменологи редукци дээр тулгуурладаг, энэхүү шилжилтээр дамжиж бодот байдлын *дереализаци* болж байдаг, өөрөөр хэлбэл, бодот юмс, организмууд, бодот харилцаа, холбоо, хамаарал гээд бүгд хаалтнаас гардаг. Гаралгүй үлдэж байгаа зүйл нь орчлон ертөнцийн гүн нууцыг бидний өмнө дэлгэгч цэвэр мөн чанарууд болой. Бодот байдлыг “тийм” хэмээн аясаар нь дагадаг амьтдыг бодвол хүн түүнийг үгүйсгэх чадвартайгаараа ялгардаг. Хүрээлэн байгаа бодот байдалд сэтгэл нь ер ханадаггүй, мөнхийн эсэргүүцэгч, мөнхийн “Фауст” шинжтэй, амьдралын даяанч бологч хүн өөрийнхөө “энд” болоод “одоогийн” хязгаараас тасрахын хүслэн болж байдаг.

Харин феноменологи редукцийн үйлдлийг хийхийн тулд бие хүн оюун санаа-ёс суртхууны утга төгөлдөр байдалд хүрсэн байх ёстой. Бие хүний интеллектуаль болон эмоциональ бүх үйл хийгдэж буй тохиолдолд л оюун санаа ердийн амьдралын байр суурийн хил хязгаарыг давж өрнөдөг. Феноменологи редукцийг хийхийн тулд бие хүн өөртөө ахуйд хандах дурлал тэмүүлэл, оршин буй бүхэнд харьцах нигүүсэл энэрэл, түүний нууцсын өмнө сүслэх хүлцэл бишрэлийг өвч шингээсэн байх ёстой ажээ.

Хүний оршихуй нь энэрэн хайрлахын дэг журам (*ordo amoris*) хэмээх априори хуулинд захирагдах ёстой. Энэхүү хайрлах үйлдэлд оногдхууны өөрийнх нь хариу реакци, танин мэдэгч этгээдэд өөрийгөө өгөх байдал, нэг ёсондоо, судлагдхуун өөрийгөө нээх нээлт болж байдаг. Энэ бол чухам л ертөнц хариултыг нь өгч буй мэт энэрэл хайрын тэрхүү асуулт юм. Гагцхүү энэ үйлдэлд л тэрээр өөрийнхөө бүрэн тодорхой ахуй хийгээд үнэ цэнээ олж авдаг.

Хайр энэрэл бол мөн түүнчлэн юмсын үнэлэмж, эрхэмнэлийн өсөлт юм, өөрөөр хэлбэл, оршин буй зүйл нь хайр энэрлийн үйлдэлд өөрөөрөө байхаа болиод, нөгөө оршин буй зүйлийн ахуйд холбогдол бүхий болдог, ингэснээрээ ч хил хязгаараа өргөтгөдөг. Хайр энэрэл бол танин мэдэхүйг өдөөгч, хүсэл зоригийг чиглүүлэгч анхдагч үйлдэл мөн, тэр бол оюун санааны хийгээд оюун ухааны өөрийнх нь эх юм. Хэрвээ оюун санаа хүнийг адгууснаас ялгадаг бол оюун санааны хамгийн нандин бөгөөд гол суурь хэсгийг буюу бие хүний төвийг нь “энэрэн хайрлахын дэг журам” бүрдүүлдэг ажгуу. Энэ тухайд М.Шелер ийн бичсэн байдаг, “Ёс суртхуунлаг субъект болох хүний хувьд *ordo amoris* бол кристаллын хувьд кристаллын томъёолол ямар ач холбогдолтой байдагтай адил юм. Хүний *ordo amoris* –ийг хэн мэднэ, тэр бээр түүнийг бололцоотой хэмжээнд нь нэвт харж сэхээрдэг, тэр бээр бүх эмпирик олон янз байдал хийгээд адармаатай чанарын цаана хүний *сэтгэлийн далд нөөцийн* (*Gemutes*) ердийн үндсэн шинжүүдийг олж хардаг, энэ нөөцийг танин мэдэхүй болон догдлол гэхээсээ хүний голт зүрх гэж нэрлэх нь илүү оновчтой юм” (Шелер М. Избранные произведения. *Ordoamoris*. С.342).

М.Шелер тэмүүлэл ба оюун санааг ийн авч үзжээ. Хүний энгийн, доод илрэл нь сэтгэцийн доод шат буюу тэмүүлэл (эсвэл, мэдрэхүйн тэмүүлэл) болох тухай дээр ярьсан билээ. Эрчмийн хувьд тэмүүлэл нь хүчирхэг, биеэ даасан шинжтэй, харин оюун санаа нь хүчгүй. Тэмүүлэл бол түгээмэл бусниулагч эхлэл, амьгүй матери болон амьдралын тэсгэлгүй урсгалын зорилгогүй хаос шинжтэй асар хүч аж. Сонгодог онолуудын алдаа бол оюун санаа нь “эрх мэдэл хийгээд хүчний дээд үе шат” болдог гэсэн явдал юм хэмээн М.Шелер тэмдэглэжээ.

Хүний тухай сонгодог онол Өрнийн метафизикийг бүхэлд нь нэвт явж ирсэн ажээ. Түүний үндсэн төөрөгдөл нь бидний амьдран буй ертөнц ахуйн хэлбэрүүд хичнээн дээшээ байна, тэдгээр нь үнэлэмжийн болон утга учрын хувьд төдийгүй, мөнхүү эрх мэдэл хийгээд хүчнийхээ хувьд тийм хэмжээгээр өсөж байхуйцаар анхнаасаа эгүүрд журамлагдсан байдаг гэсэн таамаглалд байгаа ажээ. М.Шелер Николай Гартмантай /1882-1950/ санал нэг байжээ. Ахуй хийгээд үнэлэмжийн дээд категориуд нь анхнаасаа нэлээд сул дорой байдаг, яагаад гэвэл, бүх сайхан зүйл хийгээд нарийн нийлмэл зүйл нь түр зуурын шинжтэй байдаг, эмзэг хэврэг, уян танхилаасаа болоод ховор цөөн байдаг гэж Н.Гартман үзжээ. Доод шатны юмс анхнаасаа илүү хүчирхэг, харин дээд шатных нь нэлээд ядмаг дорой байх аж.

Органик бус ертөнц дэндүү атаархам чөлөөт байдалтай байдаг. Ургамал хийгээд амьтад байгальд гүн бат үндэслэсэн чадварынхаа оргилоос хүн рүү харж гайхуулдаг. Хүмүүний соёлын орчилд ч гэсэн дорд олон нь нэлээд тогтвортой байдаг, соёлын цэцэглэлтийн үеүд мөн л бүх сайхан зүйлийн нэгэн адил түр зуурын бөгөөд цөөн байдаг.

Амьдралын үйл явц бол өөрийн гэсэн бүтэц бүхий, өөртөө хэлбэржлийг олсон цаг хугацааны үйл явц мөн бөгөөд чухамхүү органик бус ертөнцийн материал болон хүчээр хэрэгждэг. Оюун санаа ба амьдрал ийм харилцаанд оршин байдаг. Оюун санаа хүч чадлыг олж болно, өөрөөр хэлбэл, амьдралын дур хүслүүд санааны болон утгын бүтэц рүү орж болдог, тэр ч хэмжээгээрээ оюун санаанд хүч өгдөг. Оюун санааг тамиржуулж тэнхрүүлэх явдал бол төгсгөлөг ахуйн зорилго бөгөөд хязгаар юм.

Соёл бол сублимаци юм, өөрөөр хэлбэл, тэмүүллийн энергийг эрчимт байдлын ямар нэгэн зэрэглэл бүхий өөрийн зорилгуудад өөрчлөн хувиргах явдал юм. Гэхдээ түүхийн явцад ресублимаци руу, буюу байгаль руу буцах үйлд чиглэсэн хандлага олонтаа гардаг, энэ нь хөгшрөл болоод амьдралын ядрал зүдрэлийн шинж тэмдэг болой. Энэ байдал орчин үед онцгой тодрол илрэлээ олсон гэж М.Шелер үздэг. Тухайлбал, тэрбээр орчин үеийн гол шинж бол *“хүн дэх язгуур шинжийнх нь бослого юм, түүн дэх бүрхэг харанхуй, өрвөс ухас гэсэн, өөрийн мэдэлгүй бүхний бослого юм, жишээ нь, ахмадын эсрэг хүүхдүүд, эрэгтэйчүүдийн эсрэг эмэгтэйчүүд, хуучин элитүүдийн эсрэг дорд олон түмэн, цагаан арьстны эсрэг өнгөт арьстан, ухамсарт зүйлийн эсрэг бүх ухамсаргүй зүйл, хүн, түүний ухаан санааных нь эсрэг юмс өөрсдийнх нь бослого юм, энэ бослого хэзээ нэгэн цагт эхлэх л ёстой байсан юм”* хэмээн бичсэн байна.

Оюун санааны ресублимаци, деградацийн эсрэг чиглэсэн цорын ганц хэрэгсэл нь оюун ухаан өөрт нь, түүний бүтцэд зайлшгүй байдлаар орж байдаг Бурханы ухамсарт байдаг. Хүн байгалиас хөндийрч ангижирч байгаа тэрхүү торгон эгшинд өөрийгөө түүний хэсэг биш гэдгийг ухаарч байдаг, ертөнцийн бүх ахуйлаг хэлбэрээс давуу байдлаа, ахуйн дээд хэлбэрүүдэд хамаарал бүхий байдлаа ойлгож байдаг. Хүрээлэн байгаа бодот байдалд *“үгүй”* гэж байгаа үед, ертөнцөд нээлттэй авир үйлдэл үүссэн үед, ертөнцөд дасан зохицох адгуусны арга маягийг үгүй хийсэн үед, байгалийг ноёрхлынхоо оногдхуун болгохын тулд өөрийгөө түүний гадна тавьсан үед, *“чухамхүү энэ онцгой эгшинд хүн өөрийн төвөө ямар нэгэн байдлаар ертөнцийн гадна бөгөөд нөгөө талд нь баттай үндэслэх ёстой”*.

Тэр өөрийгөө дэндүү зоригтойгоор ертөнцийн дээр тавьж үздэг байсан бол одоо өөрийгөө тэрхүү ертөнцийнхөө ердийн *“гишүүн”*, эсвэл ердийн *“хэсэг”* нь байдлаар ухаарахаа хэдийнээ больсон шүү дээ” хэмээн тэр тунхаглажээ. Хүн тэмүүлэл ба оюун санааны уулзах газар болж, өөрийнхөө бурхантай төстэй чанарыг ухаардаг. Чухам энэ утгаараа Бурханы үүсэн тогтнол, хүний үүсэн тогтнол хоёр нь анхнаасаа харилцан бие

биенээ нөхцөлдүүлж байх агаадхүний язгуур чанарын бурханлиг шинж нь адгуусны байдал руу эргэж буцахгүйн баталгаа болж байдаг аж.

Ашигласан ном зохиол

1. Бубер.М. Хүний тухай асуудал. УБ., 2001.
2. Горбачев В.Г. Философия о человеке. М., 1995.
3. Губин В.Д и др. Философская антропология. М., 2000.
4. Гуревич П.С. Философия человека. В двух томах. М., 1999, 2001.
5. Шелер.М. Положение человека в космосе. –В кн: Проблемы человека в западной философии.(пер. С англ., немец., французского) М., 1988.
6. Шелер М. Избранные произведения.Москва: Гнозис., 1994, С. 379-398
7. Григорьян Б.Т. Философская антропология. М., 1978
8. Васильева С.В. Антропология, теория познания и этика в философии Макса Шелера. Санкт-Петербург, 2008